

KISS BARNABÁS*

A nemzetközi jog hatása a szuverenitás „klasszikus” közjogi elméletére Szabó József munkássága tükrében

Bevezető

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar hányatott sorsú volt professzora, Szabó József¹ (1909-1992) munkássága ugyan döntően a jogbölcselet, és részben az alkotmányjog területére esett, de érdekes módon *első átfogó jellegű művei* a nemzetközi jog tárgykörében, *a szuverenitás kérdésében születtek*.² Bodnár László professzor 70. születésnapja tiszteletére írt tanulmányban e művek főbb megállapításaira támaszkodva kívánjuk bemutatni röviden azt a *hatást*, amelyet a *nemzetközi jog elmélete és gyakorlata* eredményezett az azt megelőzően jellemzően csak a *szuverenitás ún. belső oldala* kapcsán kialakított „klasszikus” közjogi (alkotmányjogi) konstrukciókra.

I. A szuverenitáselméletek kialakulása és fejlődése; a szuverenitás alanyainak történeti változatai a (belső) közjogban

A szuverenitás szó használata és fogalmának meghatározása hosszú történelmi utat járt be a középkortól napjainkig. *Hans Kelsen* szerint a latin „*supremitás*”-ból származó szó a XX. századra minden modern nyelvben terminus technikussá vált, és lényegében nem jelent sokkal többet, mint általában a legmagasabb fokát, lényegét annak, miről szó van. Szerinte az állam- és jogtudományban a szuverenitás szó azt kívánja kifejezni, hogy alanya az itt létező értékek között a legfelsőbb fokon áll. *Kelsen* a szuverenitás elméletét

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem ÁJTK, Alkotmányjogi Tanszék

¹ Szabó József életútjáról I. RUSZOLY JÓZSEF: *Egy élet a jog és az ész szolgálatában*. (Búcsú Szabó József professzortól). In: SZABÓ JÓZSEF: *Ki a káoszából, vissza Európába*. Kráter Műhely Egyesület, Budapest 1993. 199–204. pp., és TAKÁCS PÉTER: *Szabó József „első” szuverenitás elméletéről – Valamint arról, hogy a „második” miért lett olyan amilyen*. Jog. Állam. Politika. 2013. V. évfolyam 4. sz. 89–101. pp.

² Szabó József műveinek bibliográfiáját I. SZABADFALVI JÓZSEF (szerk.): *A jogbölcselet vonzásában*. Válogatott tanulmányok. Bíbor, Miskolc, 1999. 217–225. pp.

olyan „valóban tragikus álarc”-nak minősítette, amely mögött a legkülönbözőbb hatalmi igények rejtőzködnek.³

A szuverenitás fogalma megjelenésekor általánosságban mint az adott közösségben az alattvalók fölött gyakorolt legmagasabb, abszolút hatalomként került meghatározásra. A XIII. századtól kezdődően Franciaországban, majd a XIV. századtól Angliában is olyan értelemben használták a „*soverain*” kifejezést, hogy aki szuverén, az végső fórumként dönt meghatározott kérdésekben.⁴ A jogi és államelméleti irodalom egységes álláspontja szerint a „*soverinitas*” első precíz fogalmát *Jean Bodin* (1530–1596) alkotta meg, és ő tekinthető egyben a szuverenitáselmélet megalapozójának is a XVI. századi Franciaországban. Érdekességként említhetjük meg, hogy – történelmi okok folytán – a szuverenitás szó a magyar nyelvben csak jelentős késéssel, 1796-ban fordult elő először.⁵

A szuverenitás fogalmának *ma sincs általánosan elfogadott definíciója*. Ez nem csak abból ered, hogy a különböző történelmi korszakokban más és más összefüggésben használták, hanem abból is, hogy a vizsgálatával foglalkozó különböző tudományágak is eltérő tartalmat tulajdonítanak neki. A különböző megközelítésekben azonban vannak közös, vagy legalábbis hasonló elemek. Akár a politika, akár a jog felől közelítünk a szuverenitás lényegéhez, legáltalánosabban *legfőbb hatalomként* (*summa et suprema potestas*), vagy egyszerűen *főhatalomként* szokták definiálni. A nemzetközi jog és az államelmélet (államtan) a szuverenitást – mint legfőbb hatalmat – jellemzően az állam elengedhetetlen ismérveként, az államhatalom sajátosságaként értelmezi. Nézőpontjuk szerint szuverénnek csak maga az állam tekinthető. Ezzel szemben az alkotmánytani (alkotmányjogi) megközelítésben legáltalánosabban elfogadott az a – lényegében funkcionális jellegű – meghatározás, miszerint a szuverenitás az *államhatalom legfelsőbb szintjén* megjelenő, *minden más államtól és állami szervtől független rendelkezési jogosultság*. Az alkotmányjog számára az egységesnek tekintendő szuverenitás ún. belső oldalának van kiemelkedő jelentősége. A szuverenitás belső oldalán különösen jelentős annak meghatározása, hogy kik, illetve milyen szervek a szuverenitás alanyai, birtokosai, milyen a struktúrája a szuverenitás gyakorlásában, konkrét megvalósításában résztvevő állami szerveknek, és milyen módon történik ezeknek a szerveknek a létrehozása.

A „klasszikus” alkotmánytan számára tehát meghatározó fontosságú az a kérdés, hogy *ki vagy kik a szuverenitás hordozói, alanyai, birtokosai*. A XX. századig terjedően ez alapján a szuverenitás több válfaja különböztethető meg az adott történelmi helyzet követelményeinek megfelelően. A legáltalánosabban ismert felfogások az ún. *fejedelmi szuverenitás*, a *parlamenti* vagy *államszuverenitás*, a *nemzetszuverenitás* és a *népszuverenitás* között tesznek különbséget. Ehhez kapcsolódóan két megjegyzés igényel kiemelt figyelmet. Az egyik az, hogy a *szuverenitás fogalma* nem keverhető össze a *szuverenitás alanyaira* vonatkozó kérdéssel. A másik megjegyzésünk pedig az, hogy a szuverenitás *mindig eredeti hatalmat* jelöl. Előfordulhat ugyanis az az eset, hogy szuverenitás alanya (birtokosa) és a szuverenitás gyakorlója nem esik egybe, vagyis amikor a

³ KELSEN, HANS: *A szuverenitás fogalmának változása*. Az Erzsébet Egyetem Barátai Tudományos Szövetsége kiadványai. VI. Budapest 1931. 5–6. pp.

⁴ PETRÉTEI JÓZSEF: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Dialóg Campus Kiadó, 2009. 176. p.

⁵ GOMBÁR CSABA: *Az olvasóhoz*. In: *A szuverenitás káprázata*. Korridor, Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996. 7. p.

szuverenitás gyakorlója nem saját jogán, hanem mások által ráruházott hatáskörben, kvázi mások képviselőjében jár el. Ilyenkor a szuverenitás nem annak gyakorlóját, hanem a megbízókat illeti. Aki a szuverenitás birtokosa, azt tekintjük a szuverenitás alanyának. Az egyes államok alkotmányjoga többé-kevésbé kifejezett formában meghatározza, hogy kiket illet a szuverenitás, és általában rendelkezik arról is, hogy mi a viszony a szuverenitás birtokosai és gyakorlói között, amennyiben ez a kettő nem esik egybe. A *szuverenitás alanyaira épülő alkotmányjogi konstrukciókra* a szuverenitás gyakorlásában résztvevő legfelsőbb képviselői szervek meghatározott jogállása, belső felépítése, létrehozásának sajátos módja jellemző. Ez általában kihat a legfelsőbb képviselői szervek tagjainak jogállására és a választóihoz való viszonyára is.

Bár szűkebben felfogott témánk szempontjából nem bír különösebb jelentőséggel, a teljesség kedvéért kiemelés igényel, hogy a (belső) közjog számára a szuverenitás alanyain túlmenően rendkívül fontos az ún. *jogszuverenitás* kérdése is. Ez leegyszerűsített értelemben az *alkotmány (alaptörvény) szupremáciáját, elsőbbségét* jelenti a jogrendszer egésze fölött. Az államhatalom minden megnyilvánulásának alkotmányosnak kell lennie, az alaptörvényben meghatározott garanciáknak biztosítani kell az állami szervek joghoz kötöttségét, vagyis az ún. jogállamot, és az általa megvalósítandó jogbiztonságot.

A továbbiakban vázaltszerűen tekintsük át a *szuverenitás alanyaira épülő közjogi konstrukciók történeti változatait*. Mint már említettük, a jogi és államelméleti irodalom a *szuverenitás-elmélet* és azon belül az ún. *fejedelmi szuverenitás tana* megalkotójának *Jean Bodin* francia jogászt tekinti, aki a „Hat könyv a köztársaságról”. című művében (1576) először alkotott precíz fogalmat a szuverenitásról. Az első könyv nyolcadik fejezetében ezt írta: „A szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma.”⁶ Meghatározása főbb elemeit tovább definiálta. „Azt mondtam, hogy ez a *hatalom állandó*; mert előfordulhat, hogy valakinek vagy többeknek abszolút hatalmat adnak bizonyos időre, amelynek lejártával ismét egyszerű alattvalók; és amíg hatalmon vannak, nem nevezhetők szuverén uralkodónak, mivel csak letéteményesei és őrzői e hatalomnak, amíg a népek vagy az uralkodónak, akinek mindig is birtokában maradt, kedve nem támad visszavonni tőlük ...”⁷ Az *abszolút hatalmat* az jellemzi szerinte, hogy az uralkodó fel van mentve a törvények hatalma alól. Az uralkodó felségjoga és abszolút hatalma elsősorban abban áll álláspontja szerint, hogy *törvényt irhassanak elő* az alattvalóknak *mások beleegyezése nélkül*.

Bodin szuverenitás elméletének alapja tehát a *törvényhozási hatáskör*. A „szuverén uralkodó első ismertetőjegye, hogy törvényt szab mindenkinek általában, és kinek-kinek egyenként; de ez még nem elég, hozzá kell tennünk: a nálánál nagyobb vagy hozzá hasonló, vagy kisebb hozzájárulása nélkül”⁸ A szuverenitás további ismertetőjegyeit, az egyéb uralkodói jogosítványokat ebből vezette le. Ezek a háborúindítás és a békekötés joga, a legfőbb hivatalnokok kinevezésének joga, a legfőbb bíraskodás, a kegyelmezési jog, pénzverés stb.⁹ Bodin szuverenitás fogalma a *feudális abszolút uralkodók* jogállását alapozta meg. A szuverenitás legfontosabb és leglényegesebb ismérvének azt tartotta,

⁶ BODIN, JEAN: *Az államról*. Gondolat Kiadó, Budapest 1987. 73. p.

⁷ BODIN 1987, 74. p.

⁸ BODIN 1987, 117. p.

⁹ Vö. BODIN 1987, 117–125. pp.

hogy az egy és oszthatatlan. Bodin a szuverenitás egészét, a hatalom teljességét az uralkodóra ruházta, de ugyanakkor elismerte a hatalom bizonyos körű korlátozottságát. „Ez a hatalom abszolút és szuverén, mivel *nincs más feltételhez* kötve, mint amit *Isten és a természet törvénye* parancsol.”¹⁰

A fejedelmi vagy más néven államfői szuverenitás tanát hirdette a természetjogi iskola és a szerződéses államelmélet jeles képviselője *Hugo Grotius* (1583–1645) is, de a szuverenitásfogalom továbbfejlesztése az angol *Thomas Hobbes* (1588–1679) nevéhez fűződik. *Hobbes* „Leviatán” (1651) című művében a *szerződéses államfelfogás* alapján támasztotta alá az uralkodó erős hatalmát. Lényegében tizenkét pontban sorolta fel az uralkodó felségjogait, amelyeket megoszthatatlannak és egymástól elválaszthatatlannak tekintett. Az uralkodó hatalmának és méltóságának is nagyobbnak kell lennie, mint bármelyik alattvalójának vagy az alattvalók összességének.¹¹ Hobbes ezzel megszüntette a szuverén hatalom jogi eszközökkel történő korlátozása lehetőségét. Az alattvalóknak mind addig kötelességük a szuverén hatalom által kibocsátott törvények betartása, amíg az biztosítani tudja a békét, illetve a polgárok jólétét és biztonságát.

A korlátlan szuverén uralkodókra kidolgozott fejedelmi szuverenitás meghaladását a *John Locke* (1632–1704) nevéhez fűződő ún. parlamenti vagy más néven államszuverenitás jelentette. A „Két értekezés a polgári kormányzásról”¹² című munkájában (1690) a korabeli angol alkotmányos monarchia viszonyai tükröződtek vissza. Ez a felfogás a „király a parlamentben” (*the King in Parliament*) elve alapján az állami főszerveket, a törvényhozó hatalom résztvevőit, vagyis a királyt és a parlamentet tekintette a szuverenitás birtokosának.

A klasszikus alkotmányjogi irodalom a szuverenitás önálló válfajaként tartja nyilván az ún. *nemzetszuverenitást*.¹³ Ebben az esetben a szuverenitás birtokosa a jogi személyiségűnek tekintett *egységes és oszthatatlan nemzet*. Nemzet alatt a politikai értelemben vett nemzet (politikai nemzet) vagyis a lakosság politikai jogokkal rendelkező része értendő. (Ez a személyi kör persze a feudalizmus korában, majd még cenzusos választójog érvényesülése idején is meglehetősen szűknek bizonyult.) A „nemzet” ebben az esetben nem jogosult közvetlenül a szuverenitás gyakorlására, azaz a legfelsőbb hatalomból folyó jogosítványok érvényesítésére, hanem arra kötelezett, hogy létrehozza (megválassza) a szuverenitás gyakorlására jogosított képviseleti szerveket. Ezeket a legfőbb képviseleti szerveket (parlamenteket) ruházzák fel a „nemzet” akaratának kifejezésére, mégpedig jellemzően szabad mandátummal. Kiemelést igényel, hogy ma már tisztán – az esetlegesen következetes alkotmányi megfogalmazás ellenére – ez az alkotmányjogi modell nem érvényesül. A „nemzet” és „nép” szuverenitásának fogalma sokszor keveredik, máskor pedig egybeesik nemcsak a mindennapi életben, hanem az alaptörvényi deklará-

¹⁰ BODIN 1987, 78. p.

¹¹ HOBBS, THOMAS: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Magyar Helikon, 1970. 150–159. pp.

¹² LOCKE, JOHN: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1986.

¹³ A *nemzetszuverenitás* fogalma nem keverendő össze a *nemzeti szuverenitással*, amely mint a nemzetek önrendelkezési jogában megtestesülő jog mára már nemzetközi jogi alapelvnek tekintendő.

ciókban is. Ez a keveredés nemcsak a szóhasználatban, hanem az alkotmányos hatalomgyakorlás rendszerében is megmutatkozik.¹⁴

A szuverenitás elmélet következő, ma is általánosnak és meghatározónak tekinthető modelljét az ún. *népszuverenitás* jelenti. Ez a fogalom az abszolút uralkodó szuverenitásával szembeállítva született meg és került jogi dokumentumokban is rögzítésre a polgári forradalmak idején. A népszuverenitás gondolatának kidolgozása *J. J. Rousseau* (1712–1778) politikai filozófiájához, pontosabban a „Társadalmi szerződés” (1762)¹⁵ című művéhez köthető.

Rousseau népszuverenitás elméletének lényegét a következőkkel lehet jellemezni. A nép önmagának ura és alattvalója. *A szuverenitás a közösség legfelsőbb akarata*. Az akarat másra nem ruházható át, képviselőkre nem bízható. Az állammá szerveződő nép a szuverenitást megtartja magánál, ezért ez a legfelsőbb akarat egyben a közösség törvényhozó hatalma, amit a szuverén nép népszavazás útján közvetlenül gyakorol. A törvény tehát a szuverén nép „általános akarata” (volonté générale). Ez az általános akarat azonban nem a népet alkotó egyének akaratának az átlaga, hanem ennek az akaratnak szavazás útján történő megállapítása előtt is létezik, mint olyan vélemény, nézet, ami a népek a legjobb megoldást fejezi ki. A „törvényszerzők” (*legislateur*) – nem törvényhozók! – feladata az, hogy megtalálják ezt az optimális megoldást, és meggyőzzék a népet annak helyességéről. A nép közvetlen szavazásával tehát nem létrehozza, hanem mintegy kinyilvánítja, megerősíti ezt a már amúgy is létező általános akaratot.

Elég elterjedt téves felfogás *Rousseau* elméletével kapcsolatban az, hogy nem ismeri el a képviseleti rendszer jogosultságát. Ez csak annyiban igaz, hogy nem fogadta el a képviseletet a törvényhozásban, de a végrehajtásban ezzel szemben nélkülözhetetlennek tartotta. *Rousseau* rendszerében ugyanis a küldöttekre, megbízottakra hárult volna a népgyűléseinek „leadminisztrálása”, határozataik előkészítése, ideértve a törvénytervezeteket is. Mai fogalmakkal operálva azt mondhatnánk, hogy a küldöttek a közigazgatás munkájának szervezésére és közvetlen vezetésére hivatottak. A küldötteket („*emissáriusokat*”) a nép választja, a nép állandó ellenőrzése mellett működnek. Kötelesek engedelmessé válni megbízóik utasításainak, és bármikor visszahívhatók.

II. A szuverenitás modern – nemzetközi jogi – fogalmának megjelenése és fejlődése; Szabó József szuverenitás felfogásának alakulása

A szuverenitás alanyaira épülő, és egyben a szuverenitás abszolút voltát hirdető tanait követően a jogtudomány a XX. század elején a nemzetközi jog hatására jelentősen átértékelte a szuverenitás fogalmát. Kialakult az a felfogás, hogy a szuverenitás hordozója csak maga az állam lehet, vagyis a szuverenitás az államiság ismérve, az állam tulajdonsága, az állam tényleges állapota. Több szerző fellépett a népszuverenitás elvével szem-

¹⁴ L. KISS BARNABÁS: *Az államszervezet az új alkotmányokban*. In: Nyugat-Európa legújabb alkotmányai (Szerkesztette: KOVÁCS ISTVÁN és TÓTH KÁROLY) KJK, Budapest 1990. 55–57. pp.

¹⁵ ROUSSEAU, JEAN-JACQUES: *A társadalmi szerződés*. Bibliotheca Könyvkiadó, 1959.

ben is, mondván a nép nem lehet a szuverenitás alanya, csak az állam egyik – fontos – alkotóeleme. Ezt a nézetet képviselte *Szabó József* is.

A XX. század első évtizedeiben a szerzők többsége arra az álláspontra jutott, hogy a nemzetközi jog fényében a klasszikus szuverenitás felfogások idejét múlttá váltak, a valaha uralkodó abszolút elméletek helyett megjelentek a szuverenitást tagadó vagy relativizáló nézetek. (Ezekre a gondolatokra részletesebben *Szabó József* munkássága kapcsán térünk vissza.)

A továbbiakban – aktualitása folytán – *Nagy Károly* volt kiváló szegedi professzor idézve foglaljuk össze – az érthetőség kedvéért – a nemzetközi jog mai megközelítését a szuverenitást illetően. *Nagy* professzor szerint a „szuverenitás az államnak mint a nemzetközi jog alanyának a tulajdonsága, sőt bizonyos értelemben fogalmi ismérve is. A szuverenitásnak általános nézet szerint két oldala van: belső és külső. A szuverenitás belső oldala az állam önállóságát és azt a képességét jelenti, hogy jogrendjét maga alkotja és tartja fenn, valamint, hogy területi főhatalmat gyakorol a területén lévő személyek és dolgok felett. Ez a főhatalom azt jelenti, hogy az állam döntése végleges és jogerős, nem lehet ellene egy felsőbb hatósághoz fellebbezni.”¹⁶ „A szuverenitás külső oldalát a nemzetközi bírászkodásban gyakran egyszerűen a „függetlenség” kifejezéssel jelölik ... A szuverenitás külső oldala is kifejezésre jut abban, hogy az állam mentességet (ún. immunitást) élvez más államok joghatósága alól. ... A szuverenitás külső oldala tartalmilag az állam teljes nemzetközi jog- és cselekvőképességét jelenti, vagyis hogy más államokkal való kapcsolatában szabadon, másoktól függetlenül dönt.”¹⁷ *Nagy Károly* professzor a szerzők túlnyomó többségének álláspontját követve rögzíti, hogy a két oldal együttvéve adja a szuverenitás jogi fogalmát. [Nincs tehát – mint néhányan helytelenül gondolják, illetve írják – külön „külső” és „belső” szuverenitás! – (K.B.)]

Nemzetközi jogi tény, hogy *abszolút függetlenség nincs*, még a leghatalmasabb államoknak is tekintettel kell lenniük szövetségeseikre és magára a nemzetközi közösségre is. Mivel nincs nemzetközi jogszabály, amely felsorolná a szuverenitás jogi feltételeit, így egy magát függetlennek tekintő közösség szuverenitásáról a többi állam egyénileg dönt az adott állam elismerése, vagy annak megtagadása útján. A szuverenitáshoz való jogot a nemzetközi jog alanyi jogként kezeli, mint az államhatalom tulajdonságához, mint tényleges állapothoz való jogot. Az államok *szuverenitásának fő korlátja a nemzetközi jog*. „Minthogy ezt a jogot államok hozzák létre, és az egyenlőség alapján minden államnak hasonló jogot biztosít, így ez a korlátozás nem egy, az államok felett álló jogrend általi korlátozás, egyszerűen az állam bizonyos önkorlátozást gyakorol Az önkorlátozás ugyanakkor a szuverenitást nem szünteti meg, még csak nem is jelenti a szuverenitás korlátozását, sőt ez a feltétele a többi állammal való együttműködésnek. Az önkorlátozás tulajdonképpen a szuverenitásnak az ismérve.”¹⁸ Ha mindenki azt tehetné amit akar, akkor az egyes államok szuverenitása ütközne össze egymással.

A mai nemzetközi jog álláspontjának vázlatos ismertetésére azért kerítettünk sort, hogy jobban érzékelhetők és értékelhetők legyenek azok a szuverenitással kapcsolatos

¹⁶ NAGY KÁROLY: *Nemzetközi jog*. Püski Kiadó. Budapest, 1999. 66. p.

¹⁷ NAGY 1999, 66–67. pp.

¹⁸ NAGY 1999, 68. p.

jogi és politikai problémák, amik az 1930-as években Szabó József műveiben is visszatükröződtek. Az elméleti kérdéseket megelőzően azonban célszerűnek tűnik, hogy röviden számba vegyük Szabó József szuverenitással kapcsolatos munkásságának főbb átlomásait.

Szabó József első átfogó tudományos dolgozata a szuverenitás tárgykörében egy 1931-ben született pályamunka,¹⁹ amelyet még jogszigorlóként készített a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara által kiírt pályázatra. Szuverenitásról alkotott elképzelése ezen stációját nevezi Takács Péter Szabó „első” szuverenitás elméletének.²⁰

Szabó József ún. „második” szuverenitás elmélete a szegedi egyetemi acta 1937-es XI. kötetében, de két külön füzetben került nyomtatásban kiadásra. Az I. rész „A szuverenitás” (Nemzetközi jogi tanulmány),²¹ a II. rész pedig „Szuverenitáselméletek” címmel jelent meg.²² Mivel a dolog érdemi részét, a vizsgált szerzők elképzelései alapján kialakított következtetéseit, elméleti összegzését az I. rész tartalmazza, a továbbiakban megállapításaink során elsősorban erre a műre támaszkodunk. Kiemelést igényel, hogy az előzőben említett művei kivonatos változatát a nagyobb országos publicitás kedvéért a Társadalomtudomány 1936. évi 5. számában is közreadta.²³

Mint Takács Péter is rámutatott, Szabó „két” szuverenitáselmélete között jelentős különbség állapítható meg. 1931-ben szilárdabb elméleti állásponttal rendelkezett, de 1937-re szakmai és politikai okokból elbizonytalanodott, és ennek lett az eredménye az a „második”, „relatív szuverenitás-elmélet” amit az azévből megjelent munkáiban fejtett ki.²⁴ Korábban már jeleztük, hogy jelen tanulmányban – a terjedelmi korlátokra is tekintettel – csak az utóbbiakra kívánunk támaszkodni, de az érthetőség kedvéért nem tekinthetünk el attól, hogy rendkívül vázlatosan Szabó József „első” szuverenitás elméletéről is szó essen.

Az 1931-es pályamű alap gondolata az volt, hogy a szuverenitás fogalma a nemzetközi jog mibenlététől függ, vagyis, hogy mi a nemzetközi jog. Szabó belátta, hogy azok az életviszonyok – amelyek között a szuverenitás dogmája, klasszikus elmélete kifejlődött – jelentősen megváltoztak az évszázadok során, így a szuverenitásnak a régi viszonyokra szabott fogalma anakronizmussá vált. Az idő megtépázta a belső szuverenitásnak nevezett hatalmat, és lerombolta a külső szuverenitás államokat elválasztó falait. Végül következtetése az, hogy a klasszikus értelemben vett állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma elképzelhetetlen, önellentmondást rejt magában, mivel a nemzetközi

¹⁹ A pályamunka kéziratban (kézzel írva!) maradt fenn. Az általunk beszerzett példány címlapja alapján: *Az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma*. Írta: SZABÓ JÓZSEF jogszigorló. Pályamunka a m. kir. Ferencz József Tudomány Egyetem nemzetközi jogi pályázatára. 1931. Ez a kézirati anyag 512(!) oldalból áll. (A továbbiakban: SZABÓ 1931.)

²⁰ A pályamunka sorsáról és a két szuverenitás elmélet (1931 és 1937) összevetéséről I. TAKÁCS 2013.

²¹ SZABÓ JÓZSEF: *A szuverenitás*. (Nemzetközi jogi tanulmány) Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscio-Iosephianae Sectio Juridico-Politico Tom. XI. Fasc. 1. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete Szeged, 1937. (A továbbiakban: SZABÓ 1937a)

²² SZABÓ JÓZSEF: *Szuverenitáselméletek*. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscio-Iosephianae Sectio Juridico-Politico Tom XI. Fasc. 2. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged, 1937.

²³ SZABÓ JÓZSEF: *Hatalom, szabadság, szuverenitás*. Társadalomtudomány. Budapest. 1936. Tizenhatodik évfolyam. 5. szám. 249–259. pp.

²⁴ TAKÁCS 2013, 91. p.

jognak a pusztá léte megszünteti az államok szuverenitását, vagyis a szuverenitás és a nemzetközi jog egymást kizáró fogalmak. Az 1931-es pályamunkát azzal zárta, hogy szuverén állam már nincsen. Ez a határozott álláspont azon alapult, hogy az „első” szuverenitáselméletében a szuverenitást lényegében az abszolút szuverenitással azonosította, és azt ily módon tagadta, sőt kifejezetten kártékonynak találta.

Mint már jeleztük, 1936–1937-re Szabó József szuverenitás felfogása jelentős átalakuláson ment keresztül, és *relatív*nak nevezhető szuverenitás elméletét fejtette ki a „második generációs” munkáiban. A szuverenitás teljes tagadásával szemben 1937-ben már helytelennek minősítette az állami szuverenitás tagadását. A „nincs szuverenitás” tétele a „nincs abszolút szuverenitás” tanává „szelídült”, „vagy van abszolút szuverenitás, de akkor nincs nemzetközi jog, vagy van nemzetközi jog, de akkor nincs abszolút szuverenitás”.²⁵ Megkülönböztetett szuverén és nem szuverén államokat, és a következőképpen zárta a szuverenitásfogalom körüli vitát: „Végeredményünk az hogy a nemzetközi jogtudomány is azt a tétéles jogi szuverenitásfogalmat látja érvényesülni, amelynek értelmében a szuverén állam korlátozva lehet ugyan a nemzetközi jog által, ami fölötté áll, tartalma azonban az ő hozzájárulása nélkül létre nem jöhet. ... Vagyis a szuverén államot végeredményben az különbözteti meg a nem szuveréntől, hogy az őt korlátozó nemzetközi jogszabályok tartalma elvileg, rendszerint csak az ő hozzájárulásával alkotható meg, s csupán kivételesen enélkül – a nem szuverén államokat korlátozó nemzetközi szabályok tartalma viszont kivételesen jön létre az ő hozzájárulásukkal, elvileg, rendszerint anélkül is létrejöhet.”²⁶ Az összetett államok és az államkapcsolatok szuverenitásának sokat vitatott kérdése kapcsán határozottan leszögezte, hogy a szuverenitást nem tartja az állam lényeges ismérvének.

Szabó tisztában volt azzal, hogy a szuverenitás fogalma a különböző tudományágak szemszögéből vizsgálható. Szerinte a szuverenitás tétéles jogi fogalom, és mint ilyen tárgya lehet az államon belüli és a nemzetközi jognak egyaránt. A különbséget abban látta, hogy államon belüli jog (közjog) szuverenitás nélkül is elképzelhető (nem szuverén államoknak is lehet pl. alkotmánya), addig a nemzetközi jog legalább két szuverén állam létét feltételezi. Ha több tudományterület határán is áll a szuverenitás, azt a szilárd álláspontot hirdette, hogy a nemzetközi jog a jogtudományoknak az az egyetlen ága, „amely jogi szempontból leginkább illetékes vele foglalkozni”,²⁷ „s így végeredményben ennek tekintendő par excellence tárgyaként”.²⁸

Szabó szilárdan hirdette, hogy csak egy szuverenitás van, a „szuverenitás fogalmi egysége nem vitás”.²⁹ Nincs külön belső és külső közjogi és nemzetközi jogi szuverenitás, csak közjogászok és nemzetközi jogászok vannak, akik a szuverentis fogalmát különböző szempontokból ítélik meg. A szuverenitás fogalmi egységére vonatkozó legveszélyesebb támadásnak tartotta azt, ha az állami szuverenitás mellett, fejedelmi, parlament-, nemzet és népszuverenitásról beszélnek. „Itt helyes felfogás szerint nem különböző alanyok szuverenitásáról, hanem ugyanazon szuverén alanyok, az államok külön-

²⁵ SZABÓ 1936, 254. p.

²⁶ SZABÓ 1937a, 175–176. pp.

²⁷ SZABÓ 1937a, 4. p.

²⁸ SZABÓ 1936, 249. p.

²⁹ SZABÓ 1936, 249. p.

böző képviseletéről van szó.”³⁰ Határozottan kiállt amellett, hogy a szuverenitás mindig állami szuverenitás. A fejedelem, a parlament, a nemzet és a nép az állam szervei, részei, tehát csak alkotóelemei. A népszuverenitást külön is kritika tárgyává tette, mondván ez az elmélet a népben nem az állam alkotóelemét, nem az állam szuverenitásának képviselőjét látja, hanem mint önmagában szuverén urat. Ezáltal egyáltalán nem létező egységet tekint a szuverenitás alanyának. A népszuverenitás a „szuverenitást megszemélyteleníti”. Ugyan ezt teszi szerinte a *jogszuverenitás* elmélete is.³¹

Míg a jogtudomány képviselőinek döntő többsége ma is – szerintünk helyesen – különbséget tesz a szuverenitás „külső és belső oldala” között, addig Szabó munkásságában a „szuverenitás oldalai” egész más értelemben vetődnek fel. „Akik pozitív megnyilvánulásait veszik inkább tekintetbe azok mint hatalomról, akik negatív megnyilvánulásait, mint szabadságról beszélnek róla.”³² A szuverenitás szerinte hatalom és szabadság kombinációja, és mindkettő vizsgálható (belső) közjogi és nemzetközi jogi szempontból is. Az állami szuverenitás tételes nemzetközi jogi fogalmának azt tekintette Szabó, ami a pozitív jogban valóban érvényesül. Ez pedig nem más mint a nemzetközi bírósági gyakorlat. Megállapítása szerint a bíróság felfogásában az a nagyszerű, hogy felül tudott emelkedni a végleteken. Nem fogadja el az abszolút elméletek tanításait, miszerint „a szuverenitás abszolút értelemben legfőbb hatalom vagy abszolúte korlátlan szabadság lenne. ... De a *relatív elméletek végleteibe sem* ragadtatják magukat a bíróságok. Nem esküsznek arra, hogy a szuverenitás pusztán relatív szabadság, sem hogy pusztán relatív hatalom.”³³

Szabó József abból indult ki, hogy a szuverenitásnak a szabadság és a hatalom egyaránt lényeges alkotóeleme. A negatív oldal, a szabadság azt jelenti, hogy szuverén állam nem kényszeríthető, és nem pusztán függvénye a nemzetközi jognak, hanem csak bizonyos módon (saját hozzájárulásával) korlátozható. A hatalom, mint a szuverenitás pozitív oldala, szintén a szabadságból ered. Az állam mindent megtehet, ami kifejezetten eltiltva nincs. Ezt a bíróságok úgy fejezték ki, hogy kétség esetén az állami szuverenitás kiterjesztőleg, korlátozásai viszont megszorítólag értelmezendők. A szuverenitás pozitív (hatalmi) oldalát tekintve kizárólagos állami hatáskör. Szabó József végső következtetése az, hogy a szuverenitás sem mint szabadság, sem mint hatalom nem abszolút. Korlátozva lehet tényleges, politikai, gazdasági korlátokkal, de jogilag is. A nemzetközi bíróságok szerint csak az a lényeges, hogy „ez a korlátozás az állam akaratával jött legyen létre.”³⁴

„A szuverenitásfogalom a jogtudományban” címmel a „második” szuverenitáselmélete első, „érdemi” füzetében második részében nagy teret szentelt először az abszolút, majd a relatív szuverenitáselméletek bírálatának.³⁵

Az abszolút elméletek kapcsán abból indult ki, hogy a „nemzetközi jog gyakorlata elvetette őket”, a „tényleges értelemben vett abszolút szuverenitás elgondolhatatlan.”³⁶

³⁰ SZABÓ 1937a, 5. p.

³¹ SZABÓ 1937a, 7. p.

³² SZABÓ 1936, 250. p.

³³ SZABÓ 1937a, 71. p.

³⁴ SZABÓ 1937a, 72. p.

³⁵ SZABÓ 1937a, 73–134. pp.

³⁶ SZABÓ 1937a, 74. p.

Szabó professzor szerint, ezért az abszolút felfogás híveinek – ha következetesek akarnak maradni – tagadniuk kell a nemzetközi jog létét. Ezt „három alakban” szokták megtenni. a) A *nemzetközi jog teljes tagadása*. Az ide tartozó felfogások tagadják azt, hogy a nemzetközi jognak az államokkal szemben bármilyen korlátozó hatása lenne. b) A *nemzetközi jog „jogiságának” tagadása*. Elismerik a nemzetközi jog kötelező erejét, korlátozó szerepét, csak jogi jellegét tagadják. c) A *nemzetközi jogi korlátozás külső jellegének tagadása*. Önkorlátozás. Elismerik, hogy a nemzetközi jog jogi természetű korlátozás ugyan, de az nem tekinthető az állam külső korlátjának. Ez csupán önkorlátozás, mivel az államok önmaguk korlátozzák magukat.

Az abszolút elméletek kritikája után *Szabó* kitért röviden a relatív szuverenitáselméletek bírálatára is. Ezek az elméletek szintén három csoportba oszthatók be aszerint, hogy a szuverenitás lényegét pusztán a hatalomban, pusztán a szabadságban, vagy a kető kombinációjában keresik. a) A szuverenitás, mint *relatív hatalom, nemzetközi jogi hatáskör*. E felfogás szerint a szuverenitás kizárólag a nemzetközi jogon alapuló hatalom, vagyis speciális nemzetközi jogi hatáskör. b) A szuverenitás, mint *relatív, a nemzetközi jog korlátain belüli szabadság*. A nézet híve a szuverenitásban pusztán szabadságot, a nemzetközi jog ellenére fennálló tulajdonságot látnak. c) A szuverenitás, mint *hatalom és szabadság*. Eszerint nem minden állami hatáskör tekinthető szuverenitásnak, hanem csak az amely mellett az államnak bizonyos szabadsága van.

Egy rövid tanulmány keretében csak felvillantani lehet azt a művet, amit *Szabó József* a szuverenitás kérdésében átfogóan és részletesen kidolgozott az 1930-as években. Tekintsük ezt egy igen szerény hozzájárulásnak ahhoz a tisztelgéshez, amit az utókor az utóbbi években pótolni igyekezett karunk volt professzora előtt.